

Mateja Ratej

Dolga pot z vešal na svobodo – mariborski proces leta 1935

RATEJ, Mateja, dr., znanstvena sodelavka, Inštitut za kulturno zgodovino ZRC SAZU, Novi trg 1, 1000 Ljubljana, mratej@zrc-sazu.si

Dolga pot z vešal na svobodo – mariborski proces leta 1935

Zgodovinski časopis, Ljubljana 72/2018 (157), št. 1-4, str. 194–212, cit. 70

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Avtorica se v prispevku ukvarja s kulturnozgodovinsko umeščenostjo kazenskega primera, ki so ga mediji ob obnovi procesa leta 1935 poimenovali mariborski. Kazenski spis, ki ga je mariborsko okrožno sodišče odprlo in vodilo kot primer Markuzzi in tovariši ter ga kot enega najobsežnejših sploh hrani Pokrajinski arhiv Maribor, prepričljivo razkriva pomene pojmov tihotapstvo in verižništvo po prvi svetovni vojni, povojno urejanje odnosov v lokalni skupnosti, močno osebnost karizmatičnega tihotapca Ivana Markuzzija, odvetniški podvig primorskega begunca v Mariboru Danila Komavlija ter prelomnost sodnega procesa, ki je zaznamoval kazensko prakso slovenskega pravosodja v prvem desetletju nove jugoslovanske države.

Ključne besede: Kraljevina SHS/Jugoslavija, tihotapstvo, Slovenske gorice, Danilo Komavli, Ivan Markuzzi, sodni procesi

RATEJ Mateja, PhD, Research Associate, ZRC SAZU, Institute of Cultural History, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 1, mratej@zrc-sazu.si

A Long Journey from the Noose to Freedom – the Maribor Trial in 1935

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 72/2018 (157), No. 1-2, pp. 194–212, 70 notes

Language Sn. (En., Sn., En.)

The paper examines the cultural and historical context of the criminal case, which was upon its re-opening in 1935 referred to as the Maribor trial by the media. The criminal file, which was opened by the Maribor District Court under the name Markuzzi and Comrades and is one of the most comprehensive files kept in the Maribor Regional Archives, convincingly conveys the meaning of the terms smuggling and traffic after World War I, the post-war relations in the local community, the charismatic personality of the smuggler Ivan Markuzzi, the feat of the solicitor Danilo Komavli, a refugee from the Littoral, and the watershed character of the trial, which left its mark on the Slovene judicial system in the first decade of the new Yugoslav state.

Key words: the Kingdom of SHS/Yugoslavia, smuggling, Slovenske gorice, Danilo Komavli, Ivan Markuzzi, court proceedings

Truplo neznanca v benediškem gozdu¹

Na začetku septembra 1920 je kočarsko dekle ob gozdnem potoku pri Benediktu v Slovenskih goricah našlo truplo mlajšega moškega. Njegova identiteta ni bila ugotovljena, ljudski glas pa je neznanemu umorjencu nadeval obraz graškega živinskega trgovca, čakovskega preprodajalca, tihotapca ipd. Umora so bili osumljeni člani družine Markuzzi iz Drvanje v Slovenskih goricah.² Odpor domačinov do priseljencev Markuzzijev je po vrnitvi vojakov s (soške) fronte dodatno poglobil njen italijanski izvor, še zlasti pa izstopajoča uspešnost preživetvenih praks vodilnega člana družine Ivana Markuzziija. *Johan*, kakor so ga klicali domači, oz.

Slika 1: Benedikt na stičišču germanskega in slovanskega sveta (PAM: Zbirka fotografij in razglednic).

Fig. 1: Benedikt at the meeting point of the Germanic and Slavic world (PAM: Zbirka fotografij in razglednic).

¹ Razprava je del obširnejšega besedila, ki bo objavljeno v znanstveni monografiji.

² Pokrajinski arhiv Maribor (dalje PAM), fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, združena spisa Kzp VIII 88/26 in Kzp VII 1437/34 (dalje Kzp VIII 88/26 in Kzp VII 1437/34), ovadba, 7. 9. 1920.

Taljan – kot je bil znan domačinom – se je po vrnitvi kot vojni veteran in invalid uspešno ukvarjal s tihotapstvom in prekupčevanjem, t. i. veriženjem živine, sadja in drugih življenjskih potrebščin.³ Kaj uspešno: karizmatični kmet, ki je – kot so nakazovala že njegova imena – v sebi združeval slovensko, nemško in italijansko identiteto, je bil najbolj nadarjen tihotapec in verižnik Slovenskih goric!

Tihotapstvo je bilo v Slovenskih goricah v prvih letih po koncu svetovne vojne zaradi materialnega pomanjkanja in zaradi okoliščin novo nastale avstrijsko-jugoslovanske meje močno razširjeno, ob tem da je bil obmejni pas med germanskim in slovanskim svetom še ves razbolel od ne povsem zaključenih bolj ali manj prisilnih nacionalnih opredeljevanj preteklega časa.⁴ Ivan Markuzzi je tako v točno določenem zgodovinskem trenutku na točno določenem zgodovinskem prostoru v sebi združil presečišče dveh nemogočih simbolov: italijanstva in brezkompromisne ter velikopotezne nadnacionalne trgovine.

Kljub pravni gonji proti Markuzzijem, ki jo je sprva usmerjal nekdanji soški vojak in italijanski vojni ujetnik, od leta 1920 pa kazenski sodnik okrajnega sodišča v Lenartu Franc Tavželj, so bili Markuzziji v prvi polovici dvajsetih let 20. stoletja začasno oprani krivde za umor neznanca.⁵ Vendar iracionalna želja po simbolnem kaznovanju družine med domačini Slovenskih goric ni usahnila. Da je bil v Zgornji Ročici rojeni Ivan Markuzzi med prvo svetovno vojno vojak avstro-ogrske armade, ni v nobenem pogledu izboljšalo njegovega položaja, čeprav so bili udeleženci vojne kot povzročitelji hudih kaznivih dejanj v kazenskih procesih prve jugoslovanske države zaradi preživelih psiholoških travm praviloma deležni posebne obravnave. Kazenski spis, ki ga je mariborsko okrožno sodišče odprlo in vodilo kot primer Markuzzi in tovariši, ter ga kot enega najobsežnejših sploh hrani Pokrajinski arhiv Maribor, kulturnemu zgodovinarju prepričljivo razkriva pomene pojmov tihotapstvo in verižništvo po prvi svetovni vojni, poveljno urejanje odnosov v lokalni skupnosti, močno osebnost Ivana Markuzzija ter prelomnost sodnega procesa, ki je zaznamoval kazensko prakso slovenskega pravosodja v prvem desetletju nove jugoslovanske države.

Potem ko je bil ob koncu leta 1925 ob uspešni združitvi maščevalnih prizadevanj kočarice Elizabete Kovačič ter poklicnih ambicij prvega mariborskega policista in preganjalca tihotapstva Vekoslava Kerševana obnovljen kazenski postopek zoper Markuzzije,⁶ so bili brata Ivan in Jožef Markuzzi ter Ivanov prijatelj Mihael Zemljčič septembra 1926 po zelo odmevnem kazenskem procesu na mariborskem okrožnem sodišču obsojeni na smrt oz. nato na dosmrtno ječo, Ivanova žena pa na triletno zaporno kazen; moški so se preselili za zidove mariborske moške kaznilnice, Ana Markuzzi pa je zaporno kazen prestajala v Begunjah.⁷ Najbrž bi kot sodobnik

³ Največji proces naše dobe, Mariborski večernik Jutra, 20. 8. 1935, 1.

⁴ PAM, fond: Ožbolt Ilaunig, Kronika sodnije pri Sv. Lenartu in Moje življenje I.–XII.

⁵ PAM, Kzp VIII 88/26 in Kzp VII 1437/34, Zaslišanje obdolženca – Ivan Markuzzi, Ana Markuzzi, 19. 2. 1921.

⁶ PAM, Kzp VIII 88/26 in Kzp VII 1437/34, dopis Policijskega komisariata Maribor Orožniški postaji Sv. Trojica, 18. 12. 1925; zapisnik orožnikov o zaslišanju na domu Elizabete Kovačič, 10. 1. 1926.

⁷ PAM, Kzp VIII 88/26 in Kzp VII 1437/34, sodba V imenu Njegovega Veličanstva Kralja, 19. 9. 1926.

težko v nekaj besedah polneje zaobjel družbeno vlogo, ki jo je odigral proces proti Markuzzijem, kot je to storil Jaro Dolar, ki mu primer še sedem desetletij kasneje ni hotel iz glave: »Markuzzijevi so bili v vasi tuj element, zato so jim pripisali zločin. Pravega morilca niso nikoli odkrili.«⁸

Na fenomen skušnjave pogroma nad posameznikom zaradi kolektivne travme je več kot tri desetletja kasneje na sojenju proti nacističnemu zločincu Adolfu Eichmannu (Jeruzalem, 1961) opozarjala filozofinja Hannah Arendt, ki je vztrajala pri tem, da mora obtoženi odgovarjati za svoja dejanja in nikakor ne za celotno politiko Tretjega rajha.⁹ Vojna (zlasti soška fronta), priključitev Primorske (1920) ter prihod večjega števila pregnanih Primorcev na Štajersko (predvsem v Maribor) so v dvajsetih letih 20. stoletja pri tamkajšnjem slovenskem prebivalstvu sprožali ambivalentna čustva do Italijanov na splošno. Ob tem je urbano prebivalstvo lažje obvladovalo negativni odnos do italijanstva, na kar nakazuje drobci iz življenja hčere Jožefa Markuzzija, ki se je v času najhujšega preganjanja družine zatekla v Maribor, kjer je bila dekla pri družini slovenskega intelektualca Antona Dolarja.¹⁰

Novo in bistveno razsežnost ter popoln, nepričakovan preobrat primera je pomenila obnova kazenskega procesa leta 1935, ki se ji bomo podrobneje posvetili v razpravi. Obsojeni za umor neznanca so bili tedaj oproščeni krivde, izplačana jim je bila denarna odškodnina, kar lahko razumemo kot eno prvih pravnih zmag koncepta človekovih pravic na Slovenskem po njegovem popolnem zlomu leta 1914.¹¹ Za obnovo procesa je bil v največji meri zaslužen pravni zagovornik zanzamovane družine Danilo Komavli. Njegov skoraj desetletni boj za pravice akterjev primera Markuzzi in tovariši je veličasten spomenik humanizmu! Trditi smemo, da je mariborski odvetnik po prvi svetovni vojni spadal med najboljše in najprodornejše slovenske odvetnike s področja kazenskega prava, še zlasti, če vemo, da je neurejen položaj odvetništva na Slovenskem do leta 1929, ko je bil sprejet Zakon o odvetnikih za Kraljevino SHS, v dvajsetih letih 20. stoletja močno znižal profesionalne standarde odvetniškega poklica.¹²

Koliko podobnih anonimnih pravnih bojev je bilo potrebnih, da je lahko koncept človekovih pravic po koncu prve svetovne vojne na pogorišču trpljenja ponovno vstajal kot feniks iz pepela? Danilo Komavli, ki je poleg slovenskega in italijanskega govoril še nemški in francoski jezik,¹³ je vedel, za kaj se bori, ko se je zavzemal za Markuzzije, pri čemer je imel sam veliko razlogov za sovraštvo do Italijanov. Bil je primorski begunec, ki se je v Maribor preselil le dan pred tem, ko je Kraljevina Italija 23. maja 1915 napovedala vojno Avstro-Ogrski.¹⁴ Med Mariborčani je bil znan po tem, da se je skakajoč z ene ledene plošče na drugo v Dravi kopal tudi pozimi.¹⁵

⁸ Dolar, *Spomini*, 71–72.

⁹ Arendt, *Eichmann v Jeruzalemu*, 15.

¹⁰ Dolar, *Spomini*, 71–72.

¹¹ Arendt, *Izvori totalitarizma*, 345–347, 370–384.

¹² Melik, *Odvetništvo v Sloveniji 1918–1941*, 32.

¹³ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr 1020/1927, Zaslišba obdolženca – Danilo Komavli.

¹⁴ PAM, Gospodinjiska in Domovinska kartoteka za Danila Komavlija.

¹⁵ Dolar, *Spomini*, 72.

Povojni pomeni pojmov tihotapstvo in verižništvo

Fenomen tihotapstva, ki je po prvi svetovni vojni vzklikal na območju okrajnega sodišča Lenart vzporedno z rojstvom prve jugoslovanske države, je v neobjavljeni *Kroniki lenarške sodnije* opisal njegov predsednik Ožbolt Ilaunig. Menil je, da je šlo tamkajšnjemu tihotapstvu močno na roko, ker se je jugoslovansko-avstrijska državna meja z vojaškimi premiki in političnimi pogajanji rojevala mukoma in počasi, meter za metrom. S sklenitvijo mirovne pogodbe v Saint-Germainu septembra 1919 in začetkom veljavnosti poleti 1920 je bila državna ločnica med Republiko Avstrijo in Kraljevino SHS končno določena. Nedovoljena trgovina med avstrijskim in slovenskim prostorom je stekla že prej: medtem ko so slovenski tihotapci na avstrijsko stran tihotapili predvsem živino, so se vračali z železom, soljo, suknom, vžigalicami ipd. Po mnenju Ilauniga je tihotapstvo v Slovenskih goricah močno olajšalo tudi dejstvo, da razmejitev večinoma ni potekala po naravni barieri, temveč so lahko tihotapci za prenašanje blaga ubirali brezštevne poti med polji in v gozdovih.¹⁶

Je bila logična posledica časa po koncu svetovne vojne ali zgolj plod domišljije od vojne utrujenih misli predstava, ki jo je imel pred očmi tudi lenarški sodnik, da so bile organizirane čete tihotapcev oborožene s puškami in celo ročnimi granatami? A najbrž je držalo, kakor je trdil Ilaunig, da je bila najpogostejši predmet tatvin v obmejnih krajih Slovenskih goric živina in zlasti konji, kakor tudi, da je ure okoli polnoči vsakodnevno polnil zvok drdrajočih koles vozov, ki so tovorili tihotapsko blago. Neznano truplo pri Benediktu jeseni 1920 zato za domačine ni moglo biti čisto presenečenje, saj je porajanje nove državne meje privabilo izurjene tihotapce iz oddaljenejših krajev. »Tuji elementi«, ki so se občasno ustavljali na domačijah kmetov Slovenskih goric, v prvih povojnih letih niso bili nič neobičajnega. Tudi Ožbolt Ilaunig je v *Kroniki sodnije pri Sv. Lenartu* na kratko omenjal najdbo trupla neznanca jeseni 1920, pisal je o domnevno tihotapskem umoru gostilničarke Ane Vogrin in nekaterih drugih, vendar razvpitega imena Markuzzi ni omenjal.¹⁷ Sodnik je moral slutiti, da je bil kazenski primer Markuzzi produkt razbolelega in z močnimi čustvi nabitega povojnega časa, ki je z nezadržno slo iskal krivce za strahotno vojno trpljenje preteklih nekaj let. Bil je izpit, na katerem je padla tako lokalna skupnost kot sodstvo.

Slika primera Markuzzi kaže, da so kmetje ob meji brez posebnih zadržkov priložnostno tihotapili, a le za finančni pribojšek, njihovo preživetje pa je bilo še naprej odvisno od kmečkega dela. Ivan Markuzzi je bil vnebovpjičja izjema. Njegovo gospodinjstvo in gospodarstvo je bilo organizirano kot tihotapsko podjetje: zgljedna urejenost njegovega kmečkega posestva v Drvanji je bila v pretežni meri posledica dela Ane Markuzzi in najetih delavcev ter finančnih prilivov, ki jih je s trgovanjem po Slovenskih goricah, Prlekiji in Prekmurju ter tihotapljenjem zagotavljal z doma večino časa odsotni Markuzzi; ker se je kot eden redkih domačinov ponašal s konji in hlevu, je pomemben vir njegovih dohodkov predstavljalo tudi prevoznništvo – zlasti

¹⁶ PAM, fond: Ožbolt Ilaunig, Kronika sodnije pri Sv. Lenartu.

¹⁷ PAM, fond: Ožbolt Ilaunig, Kronika sodnije pri Sv. Lenartu.

potem, ko je tihotapstvo po vzpostavitvi boljšega nadzora državne meje v zgodnjih dvajsetih letih 20. stoletja začelo usihati. Ana Markuzzi je na mariborskem okrožnem sodišču junija 1926 brez dlake na jeziku povedala, da možu tihotapska dejavnost že nekaj let po vojni ni več prinašala prejšnjih dobičkov, zato je svoje delovanje vse bolj usmerjal v prekupčevanje s slivami, jabolčnikom in žitom.¹⁸

Zdi se, da je povedal vse o tedanjem razumevanju Markuzzijeve trgovine, ko je njegov dobri znanec Martin Vabič/Wabič/Babič med nastopom pred porotnim sodiščem septembra 1926 vzkliknil: »Ivan Markuzzi je tržil kot jud in je tudi zaslužil.«¹⁹ Tvegajmo s prevodom povedanega: Ivan Markuzzi je trgoval spretno, predano, dobičkonosno, prebrisano, pohlepno, tako da je iz posameznih trgovskih poslov izhajal kot zmagovalec. Kar je njegovo osebo ključno razlikovalo od okoliških kmetov, ki so mu občasno sledili in zaslužili na tihotapskih in prekupčevalskih poteh, je bil za slovenskega kmeta tistih krajev neobičajen svetovljanski duh, drznost in prirojena inteligenca. Oboje je prvega tihotapca Slovenskih goric neustavljivo vleklo preko meja družinskega z živo mejo obdanega posestva v Drvanji. Vojnemu invalidu Markuzziju sta bila čas in prostor v prvih letih po koncu prve svetovne vojne naravnost pisana na kožo.

Kot je mogoče razbrati že iz zgornjih vrstic, je bila v slovenskem javnem prostoru po prvi svetovni vojni prisotna svojstvena percepcija pojmov tihotapstvo in verižništvo (tj. prekupčevanje). Zdi se, da je prava vsebina obeh pojmov kar v največji meri zadevala vzpostavljanje in urejanje povojne družbe, pri čemer so vodilno vlogo v polju javnega opravili pravniki v očitnem prizadevanju po čimprejšnji okrepitvi pravne države; hkrati je na ravni oblikovanja mirnodobnih medčloveških odnosov zadevala razočaranje preživelih, ki jim čas miru ni prinesel pričakovane odreditve, temveč životarjenje v pomanjkanju. Revščina je v ljudeh vzbujala nezadržno hrepenenje po materialnih dobrinah in glodajočo zavist do tistih, ki so dobrine imeli. Zaradi nadvse razširjene rabe obeh izrazov za pojasnjevanje najrazličnejših antagonizmov povojne družbe – za ilustracijo omenimo govor o »tihotapskih načinih« delovanja strankarske politike ali dojemanje zgodovinskega trenutka v sferi javnega kot »verižniško praktični čas«²⁰ – ni nenavadno, da se je moral, denimo, lenarški notar Franc Stupica sredi februarja 1920 s časopisno izjavo braniti očitkov očitvidcev o »tihotapskem sprehodu« v sosednjem Cmureku, medtem ko je mariborski okoličan Simon Prah mesec dni pred tem po časopisnem oglasu pozival znance in neznance iz lokalne skupnosti, ki so širili govorice, da je tihotapil živino v Avstrijo, naj v zameno za denarno nagrado predložijo še dokaze.²¹

Omeniti velja ljudsko igro *Tihotapec*, ki jo je leta 1923 po predlogi Josipa Jurčiča priredil katolištvu predani gimnazijski profesor Marko Bajuk, in dramo Alojzija Remca iz leta 1922 *Kirke*, ki jo je pravnik, književnik in ptujski župan v

¹⁸ PAM, Kzp VIII 88/26 in Kzp VII 1437/34, glavna obravnava, 10. 6. 1926.

¹⁹ PAM, Kzp VIII 88/26 in Kzp VII 1437/34, nadaljevanje glavne razprave, 17.–19. 9. 1926.

²⁰ Občinski volilni red za Slovenijo, Mariborski delavec, 20. 5. 1920, 1.

²¹ Simon Prah: Poslano, Mariborski delavec, 16. 1. 1920, 4; Lična družba, Mariborski delavec, 17. 2. 1920, 3.

letih 1935–1941 podnaslovlil Verižniška komedija. Delo, ki je bilo še istega leta prvič uprizorjeno v mariborskem gledališču, razkriva tragično ljubezensko zgodbo med pohlepno prekupčevalko in veleposestnico Berto ter veteranom prve svetovne vojne Andrejem Krševanom, poštenim in humanističnim idealom predanim filozofom. Zaljubljeni idealist je soočen z verižniškimi posli svoje izbranke in njenih poslovnih partnerjev vsaj nekaj časa trdno verjel v možnost preobrazbe čarovnice Kirke (tj. Berte), ki je ljudi spreminjala v svinje.²²

Zaradi (ponovno pravniškega) položaja avtorja je registre tedanjih pomenov pojmov tihotapstvo in verižništvo preigravala tudi razprava, ki je aprila 1920 pod naslovom *Za javno moralo* izšla v več delih v liberalnem *Mariborskem delavcu*. Ivan Jančič, ki je kot vodja mariborskih državnih tožilcev (od jeseni 1927) dobro poznal primer Markuzzi in tovariši, je v njej jasno izrazil gnus in odpor do tihotapcev in prekupčevalcev: »Barantanje v majhnem je verižništvo in tihotapstvo v velikem. In oboje temelji na delamrznosti in lenobi v zvezi s pohlepnostjo, pridobiti si čez noč premoženje, in oboje je dandanašnji največje zlo. Kdo ne trguje več danes? Vsi različni mladi postopači, ki jim ni za delo, pač pa za dobro življenje, ‹trgujejo›, v resnici pa odirajo ljudi, jih sleparijo in izsesavajo iz ljudstva zadnje kapljice krvi.« Jančič je čutil odgovornost, da kot varuh pravnega reda deluje tudi za »dvig javne morale« na terenu, med običajnimi ljudmi.²³

Ni moglo biti naključje, da sta se pojma verižništvo in tihotapstvo pomensko močno pokrivala s pojmom brezdelje in lenoba. Delavnost, marljivost, pridnost, skromnost, vdanost ipd. so bile po prvi svetovni vojni namreč osrednji, največkrat pa tudi edini kazalec vrednosti (kmečkega) posameznika v razmerju do lokalne (kmečke) skupnosti.²⁴ Tako ne čudi, da je pravnik Jančič s prstom kazal ravno na slovensko podeželsko prebivalstvo, ki ga je bilo po njegovem mnenju še mogoče ubraniti pred tihotapstvom, saj je »neokuženo od različnih nemoralnosti vojne, v njihovih srcih in dušah še klije tista poštenost in pravičnost, ki smo je bili vajeni pred vojno«. Bil je neomajen v prepričanju, da je po koncu vojne v ljudeh kronično zamrl občutek za »moje in tvoje«,²⁵ pri čemer se je lahko ob umanjkanju statistik oprl zgolj na občutek, da so bili povojni zapori prenapolnjeni s tatovi, medtem ko so bili tatovi pred vojno izjema, »nekakšni izvržki družbe«. ²⁶ Hitro spreminjanje vrednot in vzpostavljanje novih v povojni družbi, ki je bilo pogosto razumljeno kot moralno propadanje, pač nikogar ni moglo pustiti hladnega.

Še pomembnejše od Jančičevega besedila je za razumevanje družbenih razsežnosti primera Markuzzi in tovariši razmišljanje drugega vplivnega pravnika. Marca 1920 je v liberalnem *Slovenskem narodu* razmišljanje razgrnil Metod Dolenc, ki je v tistem času postal redni profesor za kazensko pravo na ljubljanski pravni fa-

²² Goljevšček, *Od A(brama) do Ž(upančiča)*, 664–665 (na dramo *Kirke* Alojzija Remca me je opozoril Bert Savodnik, za kar se mu prisrčno zahvaljujem).

²³ Ivan Jančič, *Za javno moralo*, *Mariborski delavec*, 31. 3. 1920, 1–2; 1. 4. 1920, 1–2.

²⁴ Glej npr.: Mateja Ratej: *Vojna po vojni; štajerske kmečke družine v dvajsetih letih 20. stoletja*, Ljubljana: Modrijan, 2015.

²⁵ Ivan Jančič: *Za javno moralo*, *Mariborski delavec*, 31. 3. 1920, 1–2; 1. 4. 1920, 1–2.

²⁶ O tatovih, *Mariborski delavec*, 30. 3. 1920, 2.

kulteti. Kot plodovit pisec je bil izredno slikovit tudi kot opazovalec povojne družbe: »Vodo bi v Savo nosil, ako bi hotel dopovedovati, kako strašno se je razpasla vsled vojne delomrznost. Vojaki, mladeniči in možje v najboljši dobi delazmožnosti so bili mesece, leta brez pravega dela. V bojni črti, kjer so tvegali svoje življenje, se jih je lotevala nekakšna togost duha, ki ljubezni do dela ni pospeševala. V zaledju pa, kjer je bilo morda še več vojakov, kakor spredaj, pa se je delalo pri nezadostni hrani baš toliko, kolikor je bilo neobhodno potreba, da se ni zabredlo v kazen. /.../ Pri brezdelju se je pohlep po tujem blagu razpasel do bolezenske vzhičenosti.«²⁷

»Grabežljivi sodrži«, med katero je vojni veteran Metod Dolenc prišteval tatove, goljufe, verižnike, tihotapce, ponarejevalce denarja ipd., je pripisoval t. i. antisocialno miselnost kot posledico vojne, zaradi katere omenjeni po njegovem mnenju niso bili več sposobni trdne moralne presoje o lastništvu nad stvarmi. Bil je mnenja, da vsaj polovica kaznivih dejanj, ki so jih vsakodnevno zagrešili, ni prišla pred sodišča, saj se oškodovani v strahu pred maščevanjem in nezaupanjem v nove državne organe niso odločali za prijave. Kar najtrdnjeje je bilo tudi profesorjevo prepričanje, da je mlado slovensko kazensko sodstvo pred zgodovinsko nalogo: »Kazen mora vplivati vzgojajoče na storilca, pa tudi na druge, ki so na tem, da podležejo skominam pohlepa po tujem blagu. Vzgojevalni pomen pa ni dosežen, če se odpravljajo tatvine s par dnevi, tedni. /.../ Raz kriminalistično stališče priporočam neizprosno, energičen boj zoper tatove in enake zločince, kličem nujno, naj se jim da občutiti vsa strogost obstoječih zakonov, za katere se oni kar nič ne brigajo.«²⁸

Individualizacija kazni, ki je njen vzgojni učinek usmerila v povzročitelja kaznivega dejanja, njegove značajske značilnosti, življenjske okoliščine ipd., je bila skupaj s povečanimi pristojnostmi sodnika pri določanju kazni ena od pridobitev novega jugoslovanskega kazenskega zakonika (leta 1929 oz. 1930), medtem ko se je stari zakonik, po katerem so bili leta 1926 obsojeni akterji primera Markuzzi in tovariši, pri izreku kazni ukvarjal predvsem z njenim vzgojnim vplivom na družbo kot celoto.²⁹ Ko sta tako pravnik Ivan Jančič in Metod Dolenc šest mesecev pred najdbo neznanega, domnevno tihotapskega trupla pri Benediktu v Slovenskih goricah na široko razpirala kaznovalna jadra, je bil to hkrati čas, ko je bil karizmatični Ivan Markuzzi iz Drvanje zaradi tihotapstva že večkrat kaznovan. V opisanih pogojih je bil preveč izstopajoč predstavnik »novega poklica«, ki je znal spretno krmariti med šibkostmi novo oblikovanega državnega aparata, da bi lahko ostal neopažen.

Markuzzi – tujstvo – italijanstvo

Ivan Markuzzi je v enem od dokumentov, sestavljenih ob pomoči odvetnika Komavlija in naslovljenih na mariborsko okrožno sodišče, podal neverjetno natančno, sijajno refleksijo odnosa lokalne skupnosti do njegove družine: »Nas so pa imeli

²⁷ Metod Dolenc: Boj zoper tatove in enake zločince, Slovenski narod, 25. 3. 1920, 2; 27. 3. 1920, 1.

²⁸ Prav tam.

²⁹ Maklecov, *Novo kazensko pravo Kraljevine SHS*, 182, 186.

v okolici za ‹Italijane›, ljudje so nas smatrali za ‹privandrance› in ker smo tudi mi bili tihotapci in v očeh nekaterih ljudi nismo bili priljubljeni, se je nas tudi dolžilo dejanje (umora neznanca jeseni 1920, op. p.).³⁰ Odklonilen odnos lokalne skupnosti do »privandranega« imena Markuzzi, ki je kot iracionalen odpor do tujstva obstajal vse od priselitve družine v Drvanjo v zadnjih desetletjih 19. stoletja, je dobil z vlogo italijanske države v prvi svetovni vojni in po njej nesluten zagon ter potrebno akcijsko podlago za izločitev družine iz skupnosti.

Po prvi svetovni vojni so podobo Italije v mariborskih časnikih krojila poročila in komentarji o jugoslovansko-italijanskih pogajanjih glede vračanja vojnih ujetnikov, Rapalski pogodbi sredi novembra 1920 in italijanski priključitvi Primorske ter o nasilju italijanskih nacionalistov nad Slovenci, tudi v mesecih pred obsodbo v primeru Markuzzi in tovariši pred mariborskim okrožnim sodiščem.³¹ Da je italijanstvo po koncu vojne na Slovenskem vzbujalo odpor, ni bilo težko razbrati iz medijskega odziva na svečani sprejem papeškega odposlanca poleti 1920 v Mariboru, kjer je našlo začasni ali stalni dom večje število primorskih beguncev: »V Primorju gorijo narodni domovi in druge jugoslovanske hiše, tisoči naših bratov, spravljene na beraško palico, so morali pobegniti k nam, da rešijo golo življenje pred italijanskim divjaštvom. V Mariboru pa se bodo oficijelnim Italijanom /.../ prirejale podoknice.«³² Kakor septembra 1926 ni potrebovala nikakršne urejene razlage pravna gonja proti imenu Markuzzi, tako ni potreboval pojasnila vzklik novinarja, ki je nekaj mesecev pred tem pisal o ameriško-italijanskih odnosih: »Italiji Jugoslavija ne sme zaupati!«³³

Ivan Markuzzi se je malo oziral na kolektivno travmo do italijanstva, kakor je kot kmečki posestnik in tihotavec tudi povsem zanemarjal za prostor specifično in tudi v prvih povojnih letih opazno trenje med slovenstvom in nemštvom, kakršnega je občutil tamkajšnji meščanski ali polmeščanski sloj prebivalstva, tj. državni uradniki na čelu s sodniki in učitelji, obrtniki, trgovci ipd.³⁴ Občutenja ljudi, ki jim je pripadal Markuzzi, je medtem v opisu prevratnih dni v Lenartu razočarano zajel sodnik Ilaunig: »Masa prebivalstva tukajšnjega okraja bila je več ali manj apatična. Bilo je slišati dosti zabavljanja, če ni bilo v prvem hipu kaj dobiti, bila je kriva na tem nova država. Mišljenje in srce šlo je še vedno za staro Avstrijo. Sreča je bila, da tu ni prišlo do plebiscita – Slovenske gorice bile bi izgubljene kakor divni Korotan.«³⁵

Najbrž si ni mogel predstavljati, koliko je povedal o primeru Markuzzi in tovariši, ko je Ožbolt Ilaunig spomladi 1934 v zadnjem hipu odpovedal potovanje v Italijo: »Ne morem si kaj, da imam pred Italijani neki strah, ne morem jim zaupati.« Ko je poleti 1938 po letih omahovanja vendarle odpotoval v Italijo, so bila bojišča soške fronte še zmeraj nevralgična točka njegove notranjosti. Čeprav sodnika Ilauniga med prvo svetovno vojno ni doletelo nič hujšega kot to, da se je

³⁰ PAM, Kzp VIII 88/26 in Kzp VII 1437/34, dokazni predlog okrožnemu sodišču v Mariboru, 23. 10. 1933.

³¹ V drugih državah, Slovenski gospodar, 27. 5. 1926, 3; 26. 8. 1926, 2; 9. 9. 1926, 2.

³² Torej vendar!, Mariborski delavec, 27. 7. 1920, 2.

³³ Iz drugih držav, Mariborski gospodar, 29. 4. 1926, 3.

³⁴ Glej npr. Kraigher, *Kontrolor Škrobar*.

³⁵ PAM, fond: Ožbolt Ilaunig, Moje življenje I.–XII.

po vpoklicu lenarškega brivca nekega februarkega popoldneva z nekaj začetnimi urezninami začel samostojno briti, je trepetal za življenje mlajšega brata Mirka, ki je bil vojak na soški fronti; do »Lahov« je po »izdajstvu« in »zahrbtnem« napadu Avstro-Ogrske leta 1915 čutil neizrekljiv odpor, ki ga je italijanska priključitev Primorske – hkrati z za Ilauniga nadvse bolečo izgubo Koroške – le še poglobila: »Italijan hoče opustošiti našo milo domovino«.³⁶

Mariborski proces leta 1935

Zdelo se je docela neresnično, ko je okrožno sodišče v Mariboru po letih napreznj odvetnika Danila Komavlja 18. septembra 1934 ob nasprotovanju državnega tožilca po celodnevni razpravi in tajnem glasovanju sodnega senata odločilo, da je obnova kazenskega postopka v primeru Markuzzi in tovariši upravičena.³⁷ Čeprav se je državno tožilstvo že dan za tem pritožilo na odločitev sodišča, zaradi česar je celotna zadeva ponovno potovala na Apelacijsko sodišče v Ljubljani,³⁸ je bila s tem po štirinajstih letih agonije udeležencev dobljena prva velika bitka v boju za osvoboditev bratov Markuzzi in Mihaela Zemljiča, ki so v mariborski moški kaznilnici preživljali že deseto leto.

Med Mariborčani je tri dni trajajoča glavna razprava v primeru Markuzzi in tovariši med 20. in 22. avgustom 1935 sprožila izstopajoče veliko zanimanja. Zagovorništvo bratov Markuzzi in Mihaela Zemljiča je v celoti prevzel advokat Danilo Komavli. Le kako sta se morala počutiti glavni obremenilni prič, Štefan Geček, sključen starček povešenih brkov in močno zgubanega obraza, ter Elizabeta Kovačič, majhna ženica temne polti in ošiljenega nosu, ob ponovnem soočenju z akterji primera in kako so ti gledali na par, ki je ključno pripomogel k njihovi obsodbi leta 1926? Če sta se prič počutili slabo, nista tega z ničimer pokazali, temveč sta, nasprotno, suvereno obnavljali glavne konture svojih izpovedi. Ker so podobno počeli tudi vsi drugi udeleženci razprave, se je zdelo, da je uvid celotnega dogajanja v bistveno novi luči, ki bi lahko prinesel ključni preobrat za oba Markuzzija in Zemljiča, odvisen od miselnih in govornih spretnosti ene same osebe – Danila Komavlja.³⁹

Vendar Komavlijeva vključitev v razpravo ni bila spodbudna. Ko je Markuzijevega sovaščana iz Drvanje, pričo Petra Tomažiča, netaktno ocenil kot »absolutno neverodostojno pričo, alkoholika in verskega blazneža« ter je sodni zbor takoj za tem kot neutemeljene zavrnil vse njegove predloge za zaslišanje prič, je odvetnik najbrž razumel, da bo moral za ohranitev odvetniške integritete in ključni preobrat

³⁶ Prav tam.

³⁷ PAM, Kzp VIII 88/26 in Kzp VII 1437/34, zapisnik o razpravi pred okrožnim sodiščem v Mariboru, 18. 9. 1934.

³⁸ PAM, Kzp VIII 88/26 in Kzp VII 1437/34, pritožba državnega tožilstva v kazenski zadevi Markuzzi in tovariši, 19. 9. 1934.

³⁹ PAM, Kzp VIII 88/26 in Kzp VII 1437/34, glavna razprava, 20.–22. 8. 1935; Največji proces naše dobe, *Mariborski večernik Jutra*, 20. 8. 1935, 1.

v procesu ukrotiti primorsko neposrednost.⁴⁰ S pogostimi posegi v izpovedi več kot šestdesetih prič je Komavli dokazoval, da ni v podrobnostih seznanjen le z odnosi v lokalni skupnosti, temveč tudi s preteklimi kazenskimi zadevami posameznih prič.⁴¹ Njegov zaključni govor je trajal eno uro in dvajset minut, začel pa se je takole: »Pred devetimi leti so že sedeli na tejle klopi in so bili obsojeni. Devet let in pol težkega boja in trpljenja. Takrat so podlegli. Danes je pa stanje drugo. Izkazalo se je, da so jih obremenjevali ljudje, ki jih ni pripravila do tega ljubezen in resnicoljubnost, marveč grdo maščevanje in sovraštvo. /.../ Vsak človek ima pravico, da se brani pred krivico.«⁴²

Mariborsko okrožno sodišče je 22. avgusta 1935 razveljavilo sodbo v zadevi Markuzzi in tovariši iz leta 1926. Ni povedalo veliko o kazenski zadevi, a mnogo o mestu, katerega življenje je postajalo iz dneva v dan bolj nasičeno s skrajnostmi, da je v avgustovski noči, ko je visela na nitki usoda treh kaznjencev, enaintridesetletni brezposelni trgovski pomočnik Leopold norel po Glavnem trgu v prepričanju, da je Hitler.⁴³ Prvi od razlogov za razveljavitev sodbe iz leta 1926 se je nanašal na »nenaravno« dejstvo, da so obremenilne priče z leti prinašale vse več (namesto vse manj) podrobnosti v breme obsojencev, pri čemer so sodniki zavrnilo možnost, da bi strah pred Markuzziji, ki so ga priče navajale kot razlog za molk neposredno po umoru, bistveno vplival nanje, še zlasti, ker o tovrstni zadržanosti leta 1926 ni bilo sledu. Sodniki so nasprotno sklepali, da so prebivalci širše okolice Drvanje, »kot je na deželi navada,« iz nepomembnih in neznatnih dogodkov ter okoliščin zgodbi postopno dodajali posamezne nianse, ter jo sčasoma oblikovali v uničujočo teorijo za Markuzzije: »V tej atmosferi neprijateljskega razpoloženja prič proti obtožencem je bilo povsem naravno, da se je najprej nejasna in samo na splošno sum izražajoča ljudska govorica vedno bolj širila in dobivala vedno konkretnije oblike /.../ in je pri tem nujno morala zaiti v neobjektivnost in neresnico ter naravno tudi v protislovje.«⁴⁴

Logična posledica razveljavitve sodbe avgusta 1935 je bila, da je tudi Ivanova soproga Ana Markuzzi na začetku septembra istega leta ob pravni podpori Danila Komavlija uspešno vložila predlog za obnovo kazenskega postopka v svojo korist.⁴⁵ Kot četrta udeleženka primera Markuzzi in tovariši je bila še pred koncem septembra 1935 oproščena vseh obtožb v zvezi z umorom neznanca iz leta 1920.⁴⁶

Kako to, da so pristojni sodniki mariborskega okrožnega sodišča šele avgusta 1935 sprejeli trditve Ivana Markuzzija, da je bil z vsemi obremenilnimi pričami v večletnem, tudi sodnem sporu? Čemu je šla zahvala, da so sodniki končno dali težo velikanskim neskladjem med posameznimi deli izpovedi ključnih prič Štefana Gečka

⁴⁰ PAM, Kzp VIII 88/26 in Kzp VII 1437/34, glavna razprava, 20.–22. 8. 1935.

⁴¹ Trije k življenju obujeni, Mariborski večernik Jutra, 22. 8. 1935, 2.

⁴² Prav tam, 4; 'Oproščeni ste ... vsi trije', Jutra, 23. 8. 1935, 2.

⁴³ Za Hitlerja se je izdajal, Mariborski večernik Jutra, 20. 8. 1935, 3.

⁴⁴ PAM, Kzp VIII 88/26 in Kzp VII 1437/34, sodba V imenu Njegovega Veličanstva Kralja, 22. 8. 1935.

⁴⁵ PAM, Kzp VIII 88/26 in Kzp VII 1437/34, predlog Ane Markuzzi za obnovo kazenskega postopka, 4. 9. 1935.

⁴⁶ PAM, Kzp VIII 88/26 in Kzp VII 1437/34, sodba V imenu Njegovega Veličanstva Kralja, 18. 9. 1935.

in Elizabete Kovačič ter njene ožje družine? Je bila razveljavitev sodbe akterjem primera Markuzzi in tovariši kot unikum tedanje slovenske pravosodne prakse, rezultat poguma, iznajdljivosti, sistematičnosti, daljnovidnosti in nepopustljivosti zagovornika Danila Komavlija? Ali pa je bila rehabilitacija bratov Markuzzi in Mihaela Zemljiča poleti 1935 dokaz, da se je jugoslovanskemu/slovenskemu pravosodnemu sistemu po koncu prve svetovne vojne in po prehodu v novo državo uspelo osvoboditi nizkih strasti od vojne psihično in fizično poškodovanih ljudi in se konsolidirati po sprejetju kazenskega zakonika leta 1929?

A medtem ko so sodniki jasno uvideli in obširno utemeljili vpliv ljudskih govoric na izid sodbe v primeru Markuzzi in tovariši, kljub splošnim ugotovitvam o pomanjkljivo izvedeni policijski preiskavi nihče med njimi ni ovrednotil niti vloge sodnikov okrajnega sodišča v Lenartu niti tedaj že nekdanjega komandirja orožniške postaje v Sveti Trojici Gregorja Lesjaka, ki je v času pred izrekom sodbe in po njem pomembno usmerjal ljudske govorice v izključno škodo članov družine Markuzzi.⁴⁷

Od realnih težav treh bivših kaznjencev mariborske moške kaznilnice ločeno poglavje primera Markuzzi in tovariši je bila avgusta 1935 s fotografijami akterjev in glavnih prizorišč podprta medijska zgodba, najbrž ena prvih te vrste v slovenskem prostoru, ki se je razvijala na naslovnica *Mariborskega večernika Jutra*; v duhu dramatičnih presežnikov kot »največji proces naše dobe«, »podobnega ne pozna naša justica«, »senzacionalen obnovitveni proces«, »Vivat iustitia!«, »monstre proces«, »edinstven primer v naši kriminalistiki«, »krvava pot izpod vešal skozi grozo težke kazni do ponovne razprave« ipd. je bila katarzično zaključena pod naslovom »Trije k življenju obujeni«. ⁴⁸ Usodam akterjev nesrečnega primera prav tako vseskozi odprto naklonjena, a vendarle bolj stvarno zajeta je bila zgodba o »mariborskem procesu« v liberalnem *Jutru*,⁴⁹ medtem ko je obnovitveni proces dobil najbolj skopo odmerjen prostor in umirjen poročevalski ton v *Slovincu*, osrednjem časniku Slovenske ljudske stranke.⁵⁰

Da sta Markuzzijev proces s posebno slastjo za poudarjanje napredka slovenskega sodstva (»o procesu se bo razpisalo prav gotovo tudi svetovno časopisje«⁵¹) ter izpostavitvijo suverenih vlog sodnikov in odvetnika Danila Komavlija podrobno

⁴⁷ PAM, Kzp VIII 88/26 in Kzp VII 1437/34, poročilo komandirja orožniške postaje v Sv. Trojici okrajnemu sodišču v Lenartu, 17. in 31. 3. 1926; Dopis Gregorja Lesjaka okrožnemu sodišču v Mariboru, 7. 6. 1926 itd.

⁴⁸ Največji proces naše dobe, Mariborski večernik Jutra, 20. 8. 1935, 1–2; Vivat iustitia!, Mariborski večernik Jutra, 21. 8. 1935, 1–2; Trije k življenju obujeni, Mariborski večernik Jutra, 22. 8. 1935, 2–4; Veliko veselje po procesu, Mariborski večernik Jutra, 23. 8. 1935, 2.

⁴⁹ Nova razprava o umoru pred 15 leti, Jutro, 20. 8. 1935, 3; Mariborski proces, Jutro, 21. 8. 1935, 2; Mariborska razprava pred odločitvijo, Jutro, 22. 8. 1935, 2; »Oproščeni ste ... vsi trije«, Jutro, 23. 8. 1935, 2.

⁵⁰ Proces Markuzzi-Zemljič, Slovenec, 20. 8. 1935, 3; Na smrt obsojeni spet pred sodniki, Slovenec, 21. 8. 1935, 3; Skrivnost zločina v Benediškem gozdu se jasni, Slovenec, 22. 8. 1935, 3; Iz dosmrtnice celice na svobodo, Slovenec, 23. 8. 1935, 3.

⁵¹ Trije k življenju obujeni, Mariborski večernik Jutra, 22. 8. 1935, 2–4.

spremljala liberalna časnika, ni moglo biti naključje, temveč je kazalo na strankarsko prerivanje za vpliv na področju sodstva po prevzemu oblasti Slovenske ljudske stranke v Dravski banovini (v vladi Milana Stojadinovića) konec junija 1935; po poročilu novomeških pravnikov, pristašev Slovenske ljudske stranke, je bilo jeseni 1924 med 290 slovenskimi sodniki in državnimi tožilci (tedaj pravdniki) le štiriindvajset (tj. osem odstotkov) strankinih pristašev.⁵²

»Domačini so ju sovražili,« je bil jasen poročevalec *Mariborskega večernika Jutra*, ki je poskušal bralcem približati življenje bratov Markuzzi pred umorom neznanca jeseni 1920; v piščevi dikciji ni bilo več ne duha ne sluha o kolektivni odklonitvi italijanstva, tihotapstva ali verižništva, temveč so bili tu prvi dragoceni poskusi refleksije obdobja dvajsetih let 20. stoletja, ki jih je povojna družba močno potrebovala: »Pa tudi se je prva leta po vojni dogajal zločin za zločinom, kar je spravljalo ljudi iz ravnotežja in se tudi često niso zavedali hudih posledic, ki bi jih utegnil povzročiti njihov jezik.« Da so podobe postaranih obrazov in plešastih glav bratov Markuzzi (»obema se pozna, da nista našega rodu«), slabega zdravstvenega stanja Mihaela Zemljiča, ki sta ga morala pri hoji in vstajanju s sedeža v sodni dvorani podpirati paznika, ter »grenkih solz« treh od njegovih šestih otrok, ki so spremljali razpravo med občinstvom, leta 1935 ponovno vzbujale sočutje, ni bilo samoumevno; kazalo je na to, da je do človeških stisk brezčutna povojna družba dvajsetih let 20. stoletja vztrajno krepila socialno senzibilnost. O tem je pričalo tudi nenavadno veliko zanimanje javnosti za tridnevno razpravo obnovitvenega procesa: »Prav gotovo še pri nobeni razpravi ni poslušajoče občinstvo tako sočustvovalo z obtoženci.«⁵³

Slike 2 in 2a in 2b: Junaki mariborskega procesa (od leve proti desni): Mihael Zemljič ter Jožef in Ivan Markuzzi (Jutro, 22. 8. 1935).

Figs. 2, 2a, and 2b: The protagonists of the Maribor trial (left to right): Mihael Zemljič, Jožef and Ivan Markuzzi (Jutro, 22 August 1935).

Velika množica ljudi je po razveljavitvi sodbe iz leta 1926 skoraj pomendrala nekdanje kaznjence, zato jih je Danilo Komavli kar s svojim avtomobilom odpeljal

⁵² PAM, fond: Anton Korošec, Spisek pristašev Slovenske ljudske stranke med sodniki, državnimi pravdniki in naraščajem na območju Slovenije, 6. 10. 1924.

⁵³ Največji proces naše dobe, Mariborski večernik *Jutra*, 20. 8. 1935, 1; Vivat iustitia!, Mariborski večernik *Jutra*, 21. 8. 1935, 1; Oproščeni, Mariborski večernik *Jutra*, 22. 8. 1935, 4.

do znane mariborske gostilne Pr' Prleki v Melju, kamor pa so jim sledili tudi ljudje: »Vsak jih je hotel videti, prav vsakdo jih je pomiloval.« Kako zgovorno je bilo dogajanje, ko so ljudje pred gostilno prinašali hrano, obleko in tudi denar za tri kmečke može, ki so skoraj deset let propadali med njimi v moški kaznilnici, tistega dne pa so jih naredili za mestne junake. A medtem ko je preprosti Jožef Markuzzi nemir okrog sebe razumel kot znak množične naklonjenosti do njegove osebe, da se je neumno nasmihal zdaj v to, zdaj v drugo smer, ni bilo videti, da bi kolektivno čustvovanje zmedlo inteligentnega Ivana Markuzzija. Življenje nikoli sprejetega Italijana, avstro-ogrskega vojaka med prvo svetovno vojno in slednjič kaznjenca v Mariboru mu je v polnosti razgrnilo podobo človeka. »Še je pravica na svetu,« je Ivan Markuzzi slednjič kratko zaključil poročevalcu *Mariborskega večernika Jutra*, ki je upal na daljši pogovor z njim.⁵⁴

Nekdanji sodni izvedenec mariborskega okrožnega sodišča, od leta 1934 pa zdravnik v mariborski moški kaznilnici Ivan Jurečko, je novembra 1937 podal zdravniško oceno o akterjih primera Markuzzi in tovariši. Ugotovil je, da Mihael Zemljič ni pretiraval ali lagal, ko je govoril o svojem slabem psihičnem in telesnem stanju. V nikoli ogrevanih prostorih kaznilniške celice si je nakopal revmatizem, ki je trajno okrnil njegovo hojo in sčasoma še hrbtenico. Ob tem je izredno slabo shajal s krivico, ki se mu je zgodila s sodbo leta 1926. Ivan Jurečko se je kaznjenca Zemljiča spominjal iz kaznilnice, kjer je večkrat dalj časa preživel v bolnišnici moledujoč za različne, zlasti rentgenske preiskave, za katere je očitno upal, da mu bodo prinesle vsaj blago olajšanje grozljive pomote. Pozimi 1929 je mesec dni preležal v bolnišnici zaradi gnojnega vnetja. Jožef Markuzzi je v tisti hudi zimi 1929, ko so temperature padle tudi do -20 stopinj Celzija, v neogrevani kaznilniški celici dobil omrzline; ob trajnih poškodbah živcev v okončinah in posledični neigibljivosti in atrofiji mišic je oglušel na levo uho. Ob pregledu pri zdravniku Jurečku je imel na desni strani vratu veliko golšo.⁵⁵

Ivana Markuzzija je zdravnik brez odlašanja označil za vojnega invalida, saj od vrnitve s fronte ni imel več gibljivega ramenskega sklepa, posledica česar je bila skoraj povsem atrofirana roka. Pozimi 1929 se je Ivan v kaznilniški celici močno prehladil in je imel odtlej stalne bolečine v predelu križa in nogah, vendar se v kaznilnici ni pritoževal nad svojim zdravstvenim stanjem in ni bil nikoli sprejet v kaznilniško bolnišnico. To se je povsem skladalo z značajem nekdanjega prvega tihotapca Slovenskih goric, ki je nase tudi spomladi 1938 gledal kot na »vztrajnega« in »žilavega« moškega. Prepričan je bil, da njegovi prekupčevalski iznajdljivosti gospodarska kriza v prvi polovici tridesetih let 20. stoletja ne bi prišla do živega. Zdravnik Jurečko je za Ivana Markuzzija zapisal: »Za delo je popolnoma nesposoben ter potrebuje tujo pomoč. /.../ Spremembe na hrbtenici, kakor tudi na hrbtenjači ter oslabelost spodnjih okončin je v kavzalni zvezi z bivanjem v kaznilnici.«⁵⁶

⁵⁴ Veliko veselje po procesu, Mariborski večernik Jutra, 23. 8. 1935, 2.

⁵⁵ PAM, Kzp VIII 88/26 in Kzp VII 1437/34, Oglad in zaslišanje izvedencev, 17. 11. 1937.

⁵⁶ Prav tam; izjava Ivana Markuzzija v zvezi z vložitvijo odškodninskega zahtevka, 4. 4. 1938.

Razume se, da je v javnosti odmevalo kot bajka, ko so jeseni 1938 štirje »stri na duši in telesu« dobili odločbe Stola sedmorice v Zagrebu o višini odškodnine;⁵⁷ v skupni vrednosti 276.135 dinarjev so jim bile izplačane konec marca 1939: Jožef Markuzzi je dobil 66.700 dinarjev, Mihael Zemljič 58.766 dinarjev, Ivan Markuzzi 84.669 dinarjev in Ana Markuzzi 66.000 dinarjev.⁵⁸ Koliko denarja je bilo to? V državni prestolnici Beogradu, ki je med svetovnimi vojnama spadal med najdražja jugoslovanska mesta, so hišne pomočnice v tridesetih letih 20. stoletja prejemale do sedemsto dinarjev mesečnega dohodka, za kino vstopnico je bilo treba odšteti do sedem dinarjev, za letno naročnino na revijo okrog trideset dinarjev, za najem opremljene sobe na obrobju mesta pa od dvesto petdeset do štiristo dinarjev.⁵⁹ Več kot sedemsto strani obsegajoč kazenski spis primera Markuzzi in tovariši se na tem mestu zaključijo.

Nevidni

Filozof Jacques Rancière je prepričan, da politika obstaja zato, ker tisti, ki nimajo pravice biti šteti kot govoreča bitja, dosežejo, da so kot taki šteti in vzpostavijo skupnost tako, da naredijo skupno krivico, ki ni nič drugega kot sama konfrontacija, protislovje dveh svetov v enem samem svetu: svet, v katerem so, in tisti, v katerem niso, svet, kjer je nekaj ‚med‘ njimi in temi, ki jih sploh ne poznajo kot govoreča bitja in kot bitja, ki štejejo, in svet, kjer ni ničesar.⁶⁰ Se je sodni starešina Ožbolt Ilaunig zavedal tistega delčka zgodovinskega časa, ko je vzporedni svet nevidnih s primerom Markuzzi in tovariši ponosno vdrl v njegov svet privilegiranih? Konec januarja 1940 se je sodnik upokojil. V Lenartu je užival visok ugled (in ga njegovo ime še zmeraj) tudi zato, ker je kot eden redkih slovenskih sodnikov prebil večino kariere na enem mestu in je bil zato kot osebnost trdno vraščen v lokalno skupnost. Malo verjetno je, da so akterji primera Markuzzi in tovariši brali časnik *Slovenec*, a bi se ob slavnem zapisu o Ilaunigu najbrž težko znebili grenkega priokusa: »V službi se je izkazoval vedno za dobrega jurista in pravičnega sodnika, do katerega se je vsakdo lahko zatekel in na katerega se je tudi vsakdo z zaupanjem zanašal. /.../ Gledal ni ne levo, ne desno, marveč nepristransko izpolnjeval uradne dolžnosti, njegovo dobro srce in njegov razum pa sta vzajemno vzela marsikateremu paragrafu ostrino.«⁶¹

Za zgodovinarja je lahko osvobajajoča odločitev, da prepusti pozabi iztek življenja človeka, ki mu je sledil v sladkosti in zablode njegovega vsakdana, zato pustimo nedorečen konec Jožefu Markuzziju, v življenju prikrajšanem za marsikaj,

⁵⁷ Nedolžno obsojeni Markucijevi dobe 300.000 dinarjev, *Mariborski večernik Jutra*, 23. 11. 1938, 4; Odškodnina zaradi krive obsodbe, *Slovenski gospodar*, 30. 11. 1938, 4.

⁵⁸ PAM, Kzp VIII 88/26 in Kzp VII 1437/34, razsodba Stola sedmorice o višini odškodnin za Markuzzi Ano, Ivana in Jožefa ter Mihaela Zemljiča, 27. 10. 1938; dopis Predsedstva Apelacijskega sodišča v Ljubljani okrožnemu sodišču v Mariboru, 30. 3. 1939.

⁵⁹ Žvan, *Slovenci v Beogradu*, 21, 42–43.

⁶⁰ Rancière, *Nerazumevanje*, 42.

⁶¹ Odhod priljubljenega sodnika v pokoj, *Slovenec*, 10. 2. 1940, 5.

predvsem pa za očetovo ljubezen; ne le zato, ker bi iskanje kraja in časa njegove smrti zaradi vpisa rojstva v italijanski Buji terjalo listanje številnih matičnih knjig umrlih, temveč predvsem v demonstracijo zgodovinarjeve drže, ki osvetljuje izsek mikročasa po prvi svetovni vojni preko anomalije Markuzzi, a pri tem vrača posamičnim življenjem protagonistov človeško dostojanstvo s podelitvijo pravice do enigmatičnih, nikoli do kraja razkritih biografij.

Hči Jožefa Markuzzija Ivana/Hanika ob koncu tridesetih let 20. stoletja z njim najbrž ni imela stikov, saj ga je komajda poznala. Leta 1929 se je od družine mariborskega gimnazijskega profesorja Antona Dolarja ponovno kot služkinja za štiri leta preselila k drugi mariborski družini, nato pa je najela stanovanje in se do konca druge svetovne vojne preživljala kot postrežnica. Ko je bila nekaj dni pred silvestrovim leta 1947 obsojena na šestmesečno zaporno kazen s prisilnim delom zaradi pomoči pri begu duhovniku – za par klobas in konzerv je leto poprej v svojem stanovanju skrila njegov kovček – je bila samska in brez otrok.⁶² Njeno življenje, globoko zaznamovano z zloveščima besedama »morilčeva hči«, se je celo v povsem spremenjeni realnosti socialističnega režima stekalo v boleč prispevek h kalvariji družine Markuzzi.

Ivan Markuzzi se je v popolnosti zavedal plazeče se stigme nad svojo družino, vedel je, da bo »krvavi madež /.../ moral počivati na otrokih naših otrok«. ⁶³ Človek mnogih obrazov – uradni Ivan/Janez, intimni Johan in od skupnosti zaničevani *Taljan* –, je preživel drugo svetovno vojno in leta 1954 umrl v Spodnji Ščavnici.⁶⁴ Kdo ve, kako je gledal na režim, ki ga je leta 1945 vzpostavil njegov kaznilniški kolega v mariborski kaznilnici v letih 1931–1933. Komunist Josip Broz za razliko od Ivana Markuzzija ni iskal tolažbe pri kaznilniškem kuratu, Primorcu Pavlu Zavadlalu. Ana Markuzzi je umrla v Mariboru leta 1964, prav vse poglavitne protagoniste primera Markuzzi in tovariši pa je preživel najšibkejši člen med njimi, Mihael Zemljič, ki je umrl v Mariboru leta 1970.⁶⁵

Nekaj let pred smrtjo je bil Zemljič zaradi udeležbe v kazenski zadevi Markuzzi in tovariši ponovno deležen javne pozornosti. Ko je novinar Željko Kozinc jeseni 1966 z njim opravil pogovor za časnik *Tovariš*, je gibčnega moža sredi osemdesetih, ki ga je dajala naduha, prestregel na paši skupaj s še ne petletno hčerko Metko. »Ta prekleta baba, /.../ žive je ne morem videti,« je zahropel in potemnel, ko ga je Kozinc spomnil na starko Lizo, ki je tako močno zaznamovala njeno življenje in je še zmeraj živela v soseščini. Manj boleč spomin zanj je bil tisti na skupno tihotapljenje z Markuzzijem po prvi svetovni vojni; Zemljič je desetletja kasneje v pičlih nekaj stavkih ključno zaobjel osnovne gabarite življenjske zgodbe prvega tihotapca Slovenskih goric: »V vojski smo se vsega hudega navadili, zato nam je

⁶² PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1945–1978, spis K 679/47.

⁶³ PAM, Kzp VIII 88/26 in Kzp VII 1437/34, priziv Ivana Markuzzija in Mihaela Zemljiča na Apelacijsko sodišče v Ljubljani, 21. 12. 1932.

⁶⁴ Upravna enota Gornja Radgona, Matična knjiga umrlih, 1954-47-5 (Ivan Markuzzi).

⁶⁵ Upravna enota Lenart, Rojstna matična knjiga Lenart za leto 1891, vpis Ana Kramberger, por. Markuzzi; Nadškofijski arhiv Maribor, Rojstna matična knjiga Sv. Benedikt za leto 1889 (Mihael Zemljič).

bilo tihotapstvo igrača. Pa tudi zaslužili smo kar dobro. Ljudje so nas zaradi tega hudo sovražili. Saj veste, kako je to, če nekdo več zasluži kot drugi. Najhuje pa je bilo seveda to, da sta bila Zepo in Džovani Laha.«⁶⁶

Vzdevka bratov Markuzzi – Zepo za Jožefa in Džovani za Ivana –, morda vezana na tihotapsko dejavnost ali (še verjetneje) na kaznilniška leta, saj ju pred sodiščem nastopajoči domačini niso uporabljali, pa nista bila edino presenečenje, s katerim je postregel Mihael Zemljič leta 1966. Življenje v kaznilnici se je tako močno trudil izbrisati iz spomina, da je ne le pomešal številne elemente svoje travmatične zgodbe, temveč je novinarju povedal, da je nekdanji tihotapski tovariš in prijatelj Ivan Markuzzi umrl že leta 1938. Ivan/Johan/Džovani je bil za Mihaela Zemljiča, ki ni nikoli izvedel, kaj se je zgodilo s prvo ženo in skupnimi otroki, med katerimi so bili nekateri izseljenci v Francijo, Avstralijo, Nemčijo in na Poljsko, mrtev šestnajst let pred dejansko smrtjo.⁶⁷

Ivan Markuzzi je bil po vrnitvi s fronte tihotapec. Je bil kriminallec? Da. Vlomilec? Verjetno. Tat in ropar? Najverjetneje. Morilec? Morda. Vendar ni bil morilec neznanega moškega, katerega truplo je bilo jeseni 1920 odkrito v benediškem gozdu. In samo to je zanimalo Ivanovega odvetnika Danila Komavlija, ki se ni nikoli okitil z nedvomno pomembno pravno zmago iz leta 1935. Odvetnik je priznaval, da je vse od leta 1926 sistematično zbiral dokazni material za obnovo kazenskega postopka.⁶⁸ Za svoje delo je bil plačan, vendar odvetniški honorar, ki ga je prejemal od človeka z družbenega roba, ni mogel biti generator njegovega početja. Sklepamo lahko, da se je primorski begunec v Mariboru že ob izreku sodbe jasno zavedal številnih pravnih zdrsov, ki so akterje primera Markuzzi in tovariši pripeljali najprej na vislice in nato v dosmrtni zapor, ter je obenem verjel, da jih je v okviru tedanjega pravosodnega sistema mogoče in v okoliščinah vzpostavljanja povojne družbe pomembno odpraviti. Po koncu druge svetovne vojne, ki jo je preživel v Ljubljani in Trstu, je uredil dokumente o izplačilu vojne škode na svoji vili in vinogradu v Limbušu pod Pohorjem, kjer je gojil tudi šparglje, in za zmeraj zapustil Maribor.⁶⁹ Leta 1967 je javno neopažen umrl v Trstu kot Daniele/Danjel Komavli, vdova Pavla ga je pokopala v Števerjanu.⁷⁰

⁶⁶ Žrtve krivega pričanja, *Tovariš*, 13. 10. 1966, 26–27.

⁶⁷ Prav tam; nadaljevanje članka: 20. 10. 1966, 26–27; 3. 11. 1966, 22–23.

⁶⁸ PAM, Kzp VIII 88/26 in Kzp VII 1437/34, zaslišanje Ivana Markuzzija, 13. 1. 1938 in zaslišanje Danila Komavlija, 21. 3. 1938.

⁶⁹ PAM, Okrajna komisija za vojno škodo Maribor 1945–1946, Danilo Komavli: prijava vojne škode; Šnuderl, *Dnevnik 1941–1945. V okupirani Ljubljani*, 252, 255.

⁷⁰ Odvetniška zbornica, vpis in izpis za Danila Komavlija (za pomoč pri iskanju dokumenta se zahvaljujem dr. Jelki Melik, op. p.); osmrtnica Danjel Komavli, *Primorski dnevnik*, 6. 7. 1967, 4.

Viri in literatura

Arhivski viri

Pokrajinski arhiv Maribor:

- fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, združena spisa Kzp VIII 88/26 in Kzp VII 1437/34 (Markuzzi in tovariši).
- fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr 1020/1927 (Danilo Komavli).
- fond: Okrožno sodišče Maribor 1945–1978, spis K 679/47 (Hanika Markuzzi).
- fond: Okrajno sodišče Sv. Lenart v Slovenskih goricah – zapuščinske zadeve (Marija in Angelo Markuzzi).
- fond: Ožbolt Ilaunig, Kronika sodnije pri Sv. Lenartu; Moje življenje I.–XII.
- fond: Anton Korošec.
- fond: Zbirka fotografij in razglednic.
- fond: Okrajna komisija za vojno škodo Maribor 1945–1946, Danijel Komavli.
- Nadžkofijski arhiv Maribor, Rojstna matična knjiga Sv. Benedikt, 1889 (Mihael Zemljič).
- Upravna enota Lenart, Rojstna matična knjiga, 1891 (Ana Kramberger, por. Markuzzi).
- Upravna enota Gornja Radgona, Matična knjiga umrlih, 1954 (Ivan Markuzzi).
- Odvetniška zbornica Slovenije: vpis za Danila Komavlija, 1919.

Časopisni viri

- Jutro*, 1935.
- Mariborski delavec*, 1920.
- Mariborski večernik Jutra*, 1929, 1935, 1938.
- Primorski dnevnik*, 1967.
- Slovenec*, 1935, 1940.
- Slovenski gospodar*, 1926, 1938.
- Slovenski narod*, 1920.
- Tovariš*, 1966.

Tiskani viri

- Bajuk, Marko: *Tihotapec; ljudska igra v petih dejanjih*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna 1923 (priredba dela Josipa Jurčiča).
- Kraigher, Alojz: *Kontrolor Škrobar*. Ljubljana: L. Schwentner, 1914.
- Maklecov, Aleksander: Novo kazensko pravo Kraljevine SHS. Idejne osnove reforme. *Slovenski pravnik*, št. 7–8/1929.
- Remec, Alojzij: *Kirke. Verižniška komedija v štirih dejanjih*. Gorica: Katoliško tiskovno društvo, 1922 (v: Goljevšček, Alenka: *Od A(brama) do Ž(upančiča): vsebine 765 dram slovenskih avtorjev*, Ljubljana: Slovenski gledališki muzej, 2011).
- Žvan, Bolče: *Slovinci v Beogradu; socialno kulturna slika*. Beograd: samozaložba, 1932.

Monografije/članek

- Arendt, Hannah: *Eichmann v Jeruzalemu*. Ljubljana: Študentska založba, 2007.
- Arendt, Hannah: *Izvori totalitarizma*. Ljubljana: Študentska založba, 2003.
- Dolar, Jaro: *Spomini; v preddverju literature*. Maribor: Založba Obzorja, 1995.
- Ranciére, Jacques: *Nerazumevanje*. Ljubljana: Filozofski inštitut ZRC SAZU, 2005.
- Ratej, Mateja: *Vojna po vojni; štajerske kmečke družine v dvajsetih letih 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2015.
- Šnuderl, Makso: *Dnevnik 1941–1945. V okupirani Ljubljani*. Maribor: Založba obzorja, 1993.
- Melik, Jelka: *Odvetništvo v Sloveniji 1918–1941. Arhivi*, XXI/1998.

SUMMARY

A Long Journey from the Noose to Freedom – the Maribor Trial in 1935

Mateja Ratej

A cottager girl came across a younger man's mutilated body next to a forest stream in Benedikt in Slovenske gorice in early September 1920. His identity remained unknown; however, the murder victim was popularly thought to have been a cattle trader from Graz, a trafficker from Čakovec, a smuggler, etc. Members of the Markuzzi family from Drvanja in Slovenske gorice were suspected of having committed murder. The locals' aversion to the family of incomers was additionally strengthened after the soldiers' return from the (Isonzo) front by the Markuzzis' Italian origin, and particularly by Ivan Markuzzi's successful survival practices, who was the head of the family. In the first years after the end of World War I, smuggling was widespread due to shortages and circumstances arising from the newly formed Austrian-Yugoslav border. In spite of the campaign directed against them the Markuzzis were temporarily cleared of having murdered a stranger in the first half of the 1920s; however, the irrational wish for a symbolic punishment of the family lingered among the locals of Slovenske gorice. The revenge-driven cottager Elizabeta Kovačič and the ambitious head of the Maribor police force and persecutor of smugglers Vekoslav Kerševan successfully joined forces in late 1925, and the criminal proceedings against the Markuzzis were resumed; in September 1926, after a high-profile criminal trial before the District Court in Maribor, brothers Ivan and Jožef Markuzzi, and Ivan's friend Mihael Zemljič were sentenced to death or, subsequently, to life imprisonment, while Ivan's wife was sentenced to three years' imprisonment. A new and substantive dimension along with a complete and unexpected twist was brought about by the re-trial in 1935. The suspects were cleared of murder, they were awarded compensation, which can be understood as one of the first legal victories of the concept of human rights in the Slovene territory after its total crash in 1914. It is mainly the family's legal representative Danilo Komavli, a refugee from the Littoral, who is credited with re-opening the case.